

TUHFE-İ MURÂDÎ

(CEVHERNÂME)

Muhammed bin Mahmûd Şîrvânî

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 9

Tıpkıbasım Serisi : 7

Kitabın Adı : TUHFE-İ MURÂDÎ (CEVHERNÂME)

Müellifi : Muhammed bin Mahmûd Şîrvânî

Yayına Hazırlayan : Mustafa Argunşah
Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Öğretim Üyesi, Prof. Dr.

Arşiv Kayıt : Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya
Koleksiyonu, No. 3577

Editör : Mustafa Argunşah

Baskı : Bilnet Matbaacılık / Biltur Basım Yayın ve Hizmet A.Ş.
Dudullu Organize Sanayi Bölgesi 1. Cadde No: 16 Ümraniye / İstanbul
Tel: 444 44 03 Fax: 0216. 365 99 08 www.bilnet.net.tr

Baskı Yeri ve Yılı : İstanbul 2012

Baskı Miktarı : 1. Baskı, 1000 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Library of Congress A CIP Catalog Record

Tuhfe-İ Murâdî (Cevhernâme)

Muhammed bin Mahmûd Şîrvânî

1. Edebiyat, 2. Mineroloji, 3. Tıp Tarihi, 4. Cevhernâme,

5. Muhammed Şîrvânî, 6. Mustafa Argunşah

ISBN: 978-975-17-3662-8

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.

Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*'na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayınlanamaz ve çoğaltılamaz.

T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

Ticarethane Sok. No: 12 34410 Sultanahmet/Fatih/İstanbul

Tel.: +90 (212) 511 36 37

Faks: +90 (212) 511 37 00

info@yek.gov.tr

www.yek.gov.tr

TUHFE-İ MURÂDÎ (CEVHERNÂME)

(İNCELEME – DİZİN- TIPKIBASIM)

Muhammed bin Mahmûd Şîrvânî
(ö. 1440?)

*Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu,
No. 3577'deki Nüshanın Tıpkıbasımı*

Yayına Hazırlayan
Mustafa Argunşah



TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabiliyetiyle bilim sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiği kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve işbirliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşa edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçukludan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

İlk insandan günümüze kadar gökkubbe altında gelişen her değer, hakikatin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslam ve Türk tarihinden süzülüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı önplanda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tababete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine’de, Kahire’de, Şam’da, Bağdat’ta, Buhara’da, Semerkant’ta, Horasan’da, Konya’da, Bursa’da, İstanbul’da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen değerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu örececek değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanlarının geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya

da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşa edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fikrî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

Recep Tayyip Erdoğan

T. C.

Başbakan

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	5
GİRİŞ	11
I. <i>Tuhfe-i Murâdî</i> nin Müellifi Muhammed bin Mahmûd Şirvânî	11
II. Şirvânî'nin Eserleri	14
a) Türkçe Eserleri	14
b) Arapça Eserleri	17
c) Şirvânî'ye Atfedilen Eserler	19
III. <i>Tuhfe-i Murâdî</i>	19
a) Dili	21
b) Yazılış Sebebi	21
c) Osmanlı'ya ve II. Murat'a Övgü	25
IV. <i>Tuhfe-i Murâdî</i> nin Muhtevası ve Bölümleri	26
V. <i>Tuhfe-i Murâdî</i> nin Nüshaları	28
SÖZLÜK-DİZİN	31
I. Terim Sözlüğü-Dizini	33
II. Kişi Adları Dizini	51
III. Yer Adları Dizini	53
TIPKIBASIM	59

GİRİŞ

Tuhfe-i Murâdî (Cevhernâme)

Prof. Dr. Mustafa Argunşah*

I. *Tuhfe-i Murâdî*'nin Yazarı Muhammed bin Mahmûd Şîrvânî Kimdir?

Bir taraftan Türk dili, diğer taraftan Türk bilim tarihinin çok önemli isimlerden birisi 15. yüzyıl yazarlarından Muhammed bin Mahmûd Şîrvânî'dir. Şîrvânî'nin adı Türkiye'de bilim çevrelerinde uzun zaman tartışma konusu olmuştur. Bazen müstensihlerden kaynaklanan farklı yazımlar sebebiyle bazen de yanlış yönlendirmelerle yazarın adı farklı biçimlerde yazılmıştır. Bu isim farklılığı, Şîrvânî'ye ait olmayan eserlerin de onunmuş gibi gösterilmesine sebep olmuştur. Yazarın adı kaynaklarda, Mahmûd bin Mahmûd-ı Şîrvânî¹, Muhammed bin Mahmûd Şîrvânî², Muhammed

* Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi.

¹ *Tuhfe-i Murâdî*, Arkeoloji Müzesi Ktp., No.728.

² *Tuhfe-i Murâdî*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Böl., no.1493; Süleymaniye Ktp., Ayasofya Böl., no.3577; Atatürk Kitaplığı, M. Cevdet Yazmaları, no. K.281; Paris Biblioteque Nationale, no. s.1302.

bin Mahmûd bin Şîrvânî³, Muhammed bin Mahmûd bin Hacı eş-Şîrvânî⁴, Mahmûd bin Mehmed bin Dilşâd⁵, Şük-rullah Şîrvânî, Muhammed bin Mahmûd bin Hacı, Şîrvânî Muhammed bin Mahmûd bin Hacı⁶, Mahmûd ibni Muhammed Dilşâd Şîrvânî⁷, Mahmûd bin Muhammed bin Dilşâd⁸, Mahmûd bin Mehmed⁹, Şîrvânî (Mehmed bin Mahmûd)¹⁰, Muhammed bin Mahmûd Şîrvânî¹¹ şeklinde geçmektedir.

15. yüzyılın ilk yarısında Anadolu coğrafyasında adını duyurmuş, meşhur bir hekim olan Şîrvânî'nin hayatı hakkında bildiklerimiz yalnız kendi eserlerinden elde ettiklerimizle

³ *Tuhfe-i Murâdî*, Bursa İnebey Yazma Eserler Ktp., Haraçcioğlu Böl., no.1098/2.

⁴ Yazarın Arapça kitaplarında ismi böyle geçmektedir.

⁵ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (çev. Coşkun Üçok), Ankara, 1982, s.17.

⁶ R. Şeşen, C. İzgi, C. Akpınar, *Catalogue of Islamic Medical Manuscripts (in Arabic-Turkish-Persian) in the Libraries of Turkey*, IRCICA Yay., İstanbul, 1984, s. 260, 267.

⁷ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri (1299-1915)*, Meral Yay., C.3, İstanbul, 1975, s.222; Yusuf Beg Vezirov, *Azerbaycan Edebiyatına Bir Nazar*, (hızl. M. Sadi Çöğenli, Recep Toparlı), Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., Erzurum, 1992, s. 83.

⁸ Ramazan Şeşen, "Türkiye Kütüphanelerinde Bulunan Bazı Nadir Türkçe Yazmalar", İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.9, 1978, s. 83.

⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri*, TTK. Yay., Ankara, 1984, s. 283-284.

¹⁰ Şemseddin Sami, *Kâmusu'l-A'lâm*, c.4, İstanbul, 1311, s. 2854.

¹¹ *Yemek Kitabı*, Fatih Millet Ktp., Müteferrik 143 (eski kayıt 126), vr. 2a/2.

sınırlıdır. Yazar, Menteşeoğlu İlyas Bey'e (1403-1421), Ger-miyanoglu Yakup Bey'e (1402-1429), Osmanlı hükümdarı Çelebi Mehmed'e (1413-1421), Timurtaş Paşaoğlu Umur Bey'e (öl.1461), Sultan II. Murat'a (1421-1451) ve onun kazaskeri Veliiüddin'e eser sunmuştur. Bütün bu devlet adamları 15. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da idari görevlerde bulunmuşlardır. Telif tarihi bilinen son eseri *Mürşid*'i 1438'de yazmış olması sebebiyle bu tarihten birkaç yıl sonra ölmüş olabileceği söylenebilir. Süleymaniye Kütüphanesi katalog fişlerinde onun H. 881'de (M. 1476-77), *Hediyye, el-A'lâm, Mu'cemü'l-mü'ellifin* ve *İslâmî Tıp Yazmaları Katalogu* gibi kaynaklarda ise H. 912'de (M. 1506-1507) öldüğü kaydedilmiştir ki bunların doğru olması mümkün değildir.

Ne zaman ve nerede doğduğu, eğer Şirvan'da doğmuşsa Anadolu'ya ne zaman geldiği de bilinmemektedir. *Kulunc Risalesi* ile *Tuhfe-i Murâdî*'yi Bursa'da yazmış olması bu şekilde yaşadığını gösterir.

İlyâsiyye, Yakûbiyye, Ravzatü'l-'itr, Risâletün minet-tıbbi beyânî me'btelâ bihî mine'l-kulunc, Miftâhu'n-necât li-mâ yenfetihu bihî ebvâbü'l-birri ve's-saâdât adlı eserlerini Arapça yazması ve yemek kitabını bu dilden çevirmesi onun Arapçayı iyi bildiğini gösterir. Babinger onun, "Yalnız tanınmış bir hekim olmayıp II. Murat tarafından mütercim olarak vazifelendirildiğini"¹² kaydeder. Uzunçarşılı'nın Menteşe âlimlerinden biri olarak değerlendirdiği¹³ Şirvânî, tıp,

¹² Babinger, s. 17.

¹³ Uzunçarşılı, s. 283, 284.

ıtriyat, değerli taşlar, İslamiyet ve yemek gibi çeşitli konularda kitap yazan âlim bir şahsiyettir. Türk tıbbının gelişmesine eserleriyle katkıda bulunmuştur.

Müellif hakkında bazı bilgileri onun *Cevhernâme* ve *Tuhfe-i Murâdî* isimli eserlerinin mukaddimelerinde buluyoruz. *Cevhernâme*'de müellif, dünyevî ve uhrevî ilimleri tahsilinden sonra Anadolu'da tıp ilmiyle meşgul olduğunu, cevherlerin iyilerini ve kötülerini, halislerini ve sahtelerini bildiğini ve sahtelerini halislerinden seçtiğini söyler: "...Çün ben fakîr [ü] hakîr kim Muhammed İbnü Mahmûd Şîrvânî'yüm, 'ulûm-ı ilâhî ve 'ulûm-ı dünyevî tahsilinden sonra Rûm memleketinde tetabbuba ve mesâ'ile hükmiye istihzârında meşgûl idüm ve bu esnâda cevherlerün hâsiyyetlerine ve fâyidelerine ve eyülerine ve yatlılarına ve hâlislerine ve zağallarına çok muttali' olur-ıdum, zağalın hâlisinden, seçer-idüm." (*Cevhernâme*, vr. 1b).

II. Muhammed bin Mahmûd Şîrvânî'nin Eserleri

a. Türkçe Eserleri

1. İlyâsiyye

Kaynaklarda adı geçmesine rağmen henüz bir nüshasına rastlanılmayan *İlyâsiyye*, Menteşeoğullarından İlyas bin Mehmed Bey (öl. 1421) adına yazılmıştır. İlyas Bey adına önce Arapça yazılan, sonra Bey'in emriyle Türkçeye çevrilen eser, bir mukaddime ve on bölümden meydana gelen bir tıp kitabıdır.

2. Sultâniyye

Bir mukaddime ve on dört bölüm olarak tertip edilmiş, tıpla ilgili bir kitaptır. Eser Osmanlı hükümdarı Çelebi Mehmed'e sunulmuştur. Telif tarihi bilinmeyen eserin beş nüshası tespit edilmiştir.¹⁴ Eser üzerinde Ferhat Kurban tarafından yüksek lisans tezi yapılmış, fakat yayımlanmamıştır.¹⁵

3. Cevhernâme

Şîrvânî'nin değerli taşlarla ilgili ilk kitabıdır. H. 831 (M. 1428) yılında yazılmış ve Timurtaş Paşaoğlu Umur Bey'e takdim edilmiştir. Eser, kalpazanlar tarafından kandırılan halkı cevherler konusunda bilgilendirmek için yazılmıştır. *Cevhernâme* sırasıyla şu 25 babdan oluşur: Cevher, yakut, zümürürüd, zeberced, balhaş, benefşe, becadî, elmas, ayne'l-hir, panzehir, pîrûze, akik, cez, mıknatıs, senbazic, dehne, laciverd, mercan, sebec, cimşit, hamahan, yeşim, yasb, billur ve talk. Eserin adı hiçbir yerinde geçmemesine rağmen bilim dünyasında *Cevhernâme* adıyla anılmaktadır.¹⁶ *Tuhfe-i Murâdî*'nin ilk biçimidir.

¹⁴ Eserin nüshaları şunlardır: Köprülü Ktp., Fazıl Ahmet Paşa Böl., no.184/2; Süleymaniye Ktp., Serez Böl., no.2756; Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Böl., no.2074/1; Manisa İl Halk Ktp., Eski Eserler Böl., no. 1848/4; The British Library, Oriental and India Office Collections, no. 15049.

¹⁵ Ferhat Kurban, *Şîrvânî Mahmud, Sultâniyye (Giriş-Metin-Sözlük)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 1990.

¹⁶ Eserin nüshaları: Almanya'da Leipzig Senato Kütüphanesinde K. 231; Viyana Kraliyet Kütüphanesi, no. 1448. Leipzig nüshası Murat Aktürk tarafından lisans tezi olarak hazırlanmış fakat yayımlanmamıştır: Murat Aktürk, Muhammed b. Mahmûd Şîrvânî, *Cevher-nâme (İnceleme-Metin)*, Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat

4. Yemek Kitabı

Eserin başı ve sonu eksik tek nüshası bulunmaktadır. Bu yüzden adı belli değildir. Nüsha, Millet Kütüphanesi Ali Emiri Yazmaları Müteferrik 143 (eski kayıt 126) numara da kayıtlıdır. Eser, Bağdâdî'nin (Muhammed b. el-Hasan b. Muhammed bin el-Kerîm el-Kâtib el-Bağdadî) Arapça olarak yazdığı *Kitâbü't-tabîh* (*Kitâbü't-tabîh mine'l-et'ime fî Kablê't-tıbb*) isimli eserinin tercümesi zannedilmiştir. Oysa Şîrvânî, Arapça eserdeki sırayı takip etmiş, oradaki on bölümü on bir bölüm olarak Türkçeye aktarmış, özellikle yemeklerin sağlıkla ilişkilerini anlatan bölümler yazmıştır. Ayrıca, kitabın ilk 106 yaprağı Arapça *Kitâbü't-tabîh*'le paralel ilerlerken Arapça eserin bittiği yerden itibaren herhangi bir işaret konulmadan çok sayıda yeni yemek eklenmiştir. İlk bölümde de Arapça kitap-taki bilgiler genişletilerek verilmiştir. Eser Mustafa Argunşah ile Müjgân Çakır tarafından yayımlanmıştır.¹⁷

5. Mürşid

Göz hastalıklarından bahseden *Mürşid*, Şîrvânî'nin son eseridir. H. 841 yılının Zilhicce ayının ilk on gününde (26 Mayıs-5 Haziran 1438) tamamlanmıştır. Üç kitap hâlinde düzenlenmiştir. Birinci kitap 1 mukaddime, 6 bab ve 27 fasıldan; ikinci kitap 17 bab, 110 fasıldan; üçüncü kitap 3 bab, 18 fasıldan meydana gelmiştir. Eserde, gözün anatomisi ve

Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü bitirme tezi, Kayseri, 1998.

¹⁷ Hzl. Mustafa Argunşah-Müjgân Çakır, *Muhammed bin Mahmûd Şîrvânî, 15. Yüzyıl Osmanlı Mutfağı*, Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2005.

fizyolojisi, göz hastalıkları, bunların belirti ve tedavileri, göz hastalıklarında kullanılan müfret ve mürekkep ilaçlar anlatılmıştır. *Mürşid*'i, Necdet Okumuş doktora tezi olarak hazırlamış, danışmanı Ali Haydar Bayat'la birlikte yayımlamıştır.¹⁸

6. Tuhfe-i Murâdî

Eser hakkında aşağıda geniş bilgi verilecektir.

b. Arapça Eserleri

1. İlyâsiyye

Şîrvânî, Menteşeoğullarından İlyas bin Mehmet Bey adına yazdığı bu Arapça eseri daha sonra Türkçeye tercüme etmiştir. Eserin nüshası bulunamamıştır.

2. Yakûbiyye

Sağlık, yiyecek, içecek, giyecek, spor, ilaçlar gibi muhtelif konulardan bahseden bir eserdir. Germiyan hükümdarı Emir Yakub bin Süleyman'a (1402-1429) sunulmuştur.¹⁹

3. Ravzatu'l-İtr

Eczacılıkla ilgili bir eserdir. On fasıllık mukaddime ile 44 babdan oluşan eserde ilaçlar, içecekler ve güzel kokularla

¹⁸ Ali Haydar Bayat-Necdet Okumuş, *Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî, Mürşid [Göz Hastalıkları]*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004, s. 43.

¹⁹ Eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Böl., no. 2118'de kayıtlıdır.

ilgili bilgiler verilir. Şîrvânî, *Ravzatü'l-İtr*'ı Velîyüddin isimli birine ithaf etmiştir. Bayat'a göre, bu kişi II. Murat'ın kazakeri Velîyüddin bin İlyas-ı Haseni olmalıdır.²⁰

4. el-Faslu'l-âşîr fî mârifeti'l-evzân ve'l-mekâyil

Ölçüler ile ölçü ve tartı aletlerinden bahseden dört yapıtlık bir risaledir.²¹

5. Risâletün mine't-tıb fî beyânî me'btelâ bihî mine'l-kulunc

Kulunc hastalığına ve bu hastalığın tedavi yöntemlerine dair bir eserdir. Bir mukaddime ve bir babdan oluşmuştur.²² Eser 1434 yılında Bursa'da yazılmıştır.

6. Miftâhu'n-necât li-mâ yenfetihu bi-hî ebvâbü'l-birri ve's-saâdât

Kur'an'ın anlamına dair Arapça bir eserdir. 42 babdan oluşmuştur.²³

²⁰ Eserin nüshaları şunlardır: Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa Böl., no. 506; Vatikan Arapça Yazmalar Böl., no. 877; Berlin Fol. 3137, Goth. 2115, Med Laur. 242.

²¹ Eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Böl., no. 2093/8'de vr. 149b-153b.

²² Eserin bilinen tek nüshası, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Böl., no. 2045/4'te kayıtlıdır.

²³ Eserin bilinen tek nüshası Tire, Necib Paşa Ktp., Diğer Vakıf Eserleri Böl., no. 905'de kayıtlıdır.

c. Muhammed b. Mahmûd Şîrvânî'ye Atfedilen Eserler

Çeşitli kaynaklarda Muhammed bin Mahmûd Şîrvânî'nin olduğu ileri sürülen, fakat çalışmalarımızla ona ait olmadığını ispatladığımız eserler şunlardır:

1. Kemâliyye (Kemâl-nâme, Kitâb-ı Kemâliyye)
2. Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi
3. Haridatü'l-acâ'ib ve Faridetü'l-garâ'ib Tercümesi
4. Baznâme Tercümesi
5. Murâdnâme.

III. Tuhfe-i Murâdî

Şîrvânî'nin, Tigaşî'nin *Ezharu'l-Efkâr* isimli kitabından yola çıkarak yazdığı *Cevhernâme* isimli eserinin ilaveler yapılmış ve genişletilmiş şeklidir.²⁴ Şîrvânî'nin eserleri arasında *Mürşid* adlı göz hastalıklarıyla ilgili kitabıyla *Tuhfe-i Murâdî* hem hacim hem de konuları itibarıyla dikkat çekmektedir. *Tuhfe-i Murâdî*, değerli taşları çeşitli yönleriyle tanıtmak için yazılmış bir eserdir. Anadolu'da yazılan Türkçe ilk tıp kitapları arasında sayılmasına rağmen, bir tıp kitabı olmayıp içinde tıpla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Eser, H. 5 Şubat 833 (M. 1430) tarihinde Bursa'da yazılmış ve Osmanlı hükümdarı II. Murat'a sunulmuştur.

²⁴ *Tuhfe-i Murâdî*, Mustafa Argunşah tarafından yayımlanmıştır: *Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî, Tuhfe-i Murâdî, İnceleme-Metin-Dizin*, TDK. Yay., Ankara, 1999.

Tuhfe-i Murâdî, üç aşamada tamamlanmış bir eserdir. Yazar, H. 831 (M. 1428) yılında *Cevhernâme*'yi yazarak Timurtaş Paşaoğlu Umur Bey'e takdim etmiştir. Daha sonra eserini genişletmiş ve ilaveler yaparak *Tuhfe-i Murâdî* adını vermiş ve bu sefer hükümdar II. Murat'a sunmuştur. Burada takdim ettiğimiz Ayasofya nüshası muhteva olarak *Cevhernâme*'yle aynıdır. Her ikisi de birer mukaddime ile yirmi beş babdan meydana gelmektedir. Yalnız *Cevhernâme*'nin mukaddimesi *Tuhfe-i Murâdî*'ye göre biraz kısadır. Ayrıca ilk eserde kısa tutulan konular *Tuhfe-i Murâdî*'de genişletilmiştir. *Cevhernâme* 54 yapraktan oluşurken *Tuhfe-i Murâdî*'nin Ayasofya nüshası 99 yapraktır. Bu nüshada Şîrvânî'nin sonradan eklediği yedi bölüm yoktur. Yazar buraya kadar Tığaşı'nın *Ezharu'l-Efkâr* adlı eserini takip etmiştir.

Önce yirmi beş bab olarak yazdığı eserin sonuna daha sonra yedi bablık mukavviyat (kuvvet verici ilaçlar) ve itriyat (güzel kokular) bölümü ekleyerek eseri otuz iki baba çıkarmıştır. Tığaşı'nın kitabı yirmi beşinci babda bitince yazar, Râzî, Gafikî, Temimî, Aristoteles, İbni Mâse, Şerif, Ziskoridos, Belinas, Calinos, Şeyh, Taberî, Malikî, İbni Cemî, Hoca, Alayî, Mes'udî, Felhemanî, İbni Hassan, Şerif-i İdrisî gibi yazarların eserlerinden alıntılar yaparak yedi bölüm daha yazmıştır.

Burada yayımladığımız yirmi beş bablık nüsha ile otuz iki babdan oluşan nüshaların mukaddimelerinin aynı olması II. Murat'a sunulan eserin hangisi olduğu konusunda şüphe

doğurmaktadır. Yazar eserini hükümdara takdim ettikten sonra genişletmiş olabileceği gibi, Ayasofya nüshasını istinsah eden kişi sonradan eklenen yedi bölümü eserine alması da olabilir. Bu nüshanın diğerlerinden daha sonra istinsah edilmiş olması ikinci görüşü güçlendirmektedir.

Tuhfe-i Murâdî'de her ne kadar Tığaşı'nın Arapça eseri takip edilmiş ise de Şîrvânî, eseri aynen tercüme etmemiş, kendisinin belirttiği gibi, onu yalnız sistem olarak kullanmış, yeni kaynaklardan derlediği bilgilerle eseri telif olarak yenisinden yazmıştır. Eser, aynı müellifin yazdığı *Cevhernâme*'den sonra Anadolu'da yazılan cevherlerle ilgili ikinci Türkçe kitaptır. Daha sonraki devirlerde de *Tuhfe-i Murâdî* kadar derli toplu ve hacimli bir cevhernâme yazılmamıştır.

a) Dili

Sade bir dille yazılan *Tuhfe-i Murâdî*'de devrin diğer mensur eserlerinde olduğu gibi Türkçe kelime oranı oldukça yüksektir. Fakat derleme bir eser olduğu için cevherlere verilen isimler Türkçe değildir. Yazar, Arapça ve Farsça kaynaklardan aldığı cevher adlarını Türkçeleştirme yoluna gitmemiş, aynen almayı tercih etmiştir.

b) Yazılış Sebebi

Cevhernâme ile *Tuhfe-i Murâdî*'nin yazılış sebepleri mukaddimelerde kısmen farklı anlatılmaktadır. *Cevhernâme*'de

yazar eseri yazma sebebini uzun uzadıya anlatır. Burada verdiği bilgilere göre, insanların bazıları cevherleri ilaç yapımında ve ziynet olarak kullanmakta, bazıları da ticaretini yapmaktadırlar. İnsanlar cevher alırken gerçek değerini bilmedikleri, iyisini kötüsünden ayıramadıkları, sahtesini gerçeğinden seçemedikleri için bunu fırsat bilen bazı kalpazanlar çobansız koyuna kurt girer gibi Müslümanların arasına girmekte, sahte ve kötü taşları türlü hilelerle gerçek ve iyi taşlar suretinde göstermekte, taştan anlamayan Müslümanlara büyük pahalara satmaktadırlar. Sahte ve kötü taşları yüksek fiyatlara alan insanların aldandıklarını gören Şîrvânî, bu durumdan incinmekte ve aklından şunları geçirmektedir: *“Derdüm, kâşki bu fende bir Türkî kitab-ı cevhernâme olaydı kim ol kitâbda cevherün eyüsin ve yatlusın ve hâssın ve zağalın nişânlarıyla bildürmüşler olaydı ve hâssiyetlerin ve fâyidelerin ve bahâların beyân étmişler olaydı ki tâ Müslümânlar bu kallâblardan halâs bulalardı ve ne alanlar ve ne de satanlar ve hem aldıkları nedür ve ne deger ve neye yarar ve dâyimâ bu mâ'nâ hâtırumdan hutûr idi ve birkaç kerre bunun gibi kitâb yazmağa ikdâm etdüm, yine avâriz mâni oldu.”* (Cevhernâme, vr. 2a).

Şîrvânî, H. 831 yılı Rebiülevvel ayının başında (20 Aralık 1427) bir gün Timurtaş Beyoğlu Umur Bey Çelebi'nin huzurunda sohbet ederken söz cevherden açılır. Hükümdar ondan elindeki Arapça cevhernâmeyi Türkçeye çevirmesini ister: *“Hikâyet esnâsında ve cevherden söz çıktı. Hazretleri buyurdılar: Bende bir Arabî cevhernâme kitâb vardır.*

Dilerüz sizden kim ol kitâbı bizüm için Türkiye döndüresiz ve bu fakir üzre egerçi avâriz ve nekebât eyyâmı müterâkim olmuş idi. Lâkin hukûkî ve mümâlehet-i sâbika çok olduktan ötürü muhâlefet edemedüm. Nitekim deyüp dururlar, ol kitâbı hazretlerinden aldum. Mütâlaa kıldum. Gördüm, bir zâhir ve dürr-i zâhir âlim-i muhakkik, feylesof-ı müdekkik Ahmed ibnü Yûsuf ibnü Ahmed-i Tigâşî'nün kitâblarından Ezhâru'l-efkâr adlu kitâbdur.” (Cevhernâme, vr. 2b). Kitabı inceleyen Şîrvânî, eserde birçok tekrarlar ve faydasız bilgiler görür. Bunları çıkararak yerine kendi tecrübelelerini ve muteber kitaplardan aldığı bilgileri ekleyen yazar, Tigâşî'nin sistemini kullandığı bir eser yazar. Mukaddime-de bu kitabını Umur Çelebi Bey adına yazdığını, Müslümanların bu kitaptan faydalanmalarını dilediğini belirtir. *Tuhfe-i Murâdî*'nin ilk biçimi olan *Cevhernâme* böylece ortaya çıkmış olur.

Tuhfe-i Murâdî'nin mukaddimesinde bu bilgiler yoktur. Orada belirtildiğine göre, eserin yazılma gereği, II. Murat'ın kendisi üzerindeki haklarına karşılık onun hazinesine cevherlerle ilgili ilmî bir kitap hediye etme ihtiyacından doğmuştur.

Mukaddime-de Şîrvânî kendisini tanıtır ve eserini niçin yazdığını şöyle anlatır:

“Husûsâ men dâ'i-i muhlis ki Muhammed bin Mahmûd Şîrvânîyem (...) salât-ı hamsede ihlâs-ıla el götürüp du'âsına meşgûl oluram ve Hazret-i Allah'dan celle ve alâ ömrinün

izdiyâdın ve devletinün devamın isterem, zîrâ eskiden mevrûs du'âcısıyam ve ni'metiyle beslenmiş hizmetkârıyam, hâliyâ bu bârgâh-ı keyvân-rif'atun hâs du'âcılarından olduğum bildir-rem deyü hazîne-i mâ'mûriyyeye fevâ'id ilminden bir risâle hediye iletmek için her çend fikir etdüm. Cevâhir ilmin-den pâdişâhlara enseb nesne görmedüm. Nitekim Erdeşîr Bâbekân, hükminde eydür: Ays ve neşât [ve] ferah meliklere mülksüz müyesser olmaz ve mülk çerisiz olmaz ve çeri mal-ile cem olur ve mal imâret-ile ve siyaset-ile olur. Mülk sermâyesi maldur ve malun hulâsası ve pâdişâhlara gereklüsü nefis cevâhirdür. Hâcet vaktinde gereğince mu'âvindür, durmağ-ıla çürimez ve harâb olmaz. Pes men fakîr ve hakîr dahi bu fen-nün mu'teber kitâblarından ve hâtırumda olan mesmû'âtдан fevâ'id ve letâyif cem etdüm.” (Tuhfe-i Murâdî, vr. 5b-6a).

Şîrvânî, mukaddimede kitabını yirmi beş bab üzerine yazdığını, her babı bir cevhere ayırdığını, bablarda cevherlerin neden olduğunu, nasıl olduğunu, nerede olduğunu, iyisini, kötüsünü, özelliklerini, faydasını, kıymetini, cilasını, dizmesini ve korumasını anlattığını belirttikten sonra “*Adın Tuhfe-i Murâdî kodum ve an[ı] Hazret-i Süleymân-ı ehl-i İslâmün hazîne-i mâ'mûresine mûrîçe-vâr tuhfe-i mâ-hazar pîş-keş getürdüm.*” (Tuhfe-i Murâdî, vr. 6a-6b) diyerek eserin adıyla ilgili bilgi verir.

Şîrvânî, bundan sonra hazineye ilmî bir eser hediye etmenin önemini anlatır. Bu cümleler Osmanlı hükümdarlarının ilme ve âlime verdiği değeri göstermesi bakımından oldukça önemlidir: “*Ve egerçi hazîne-i mâ'mûriyyeye fûnûn ilminden risâle hediye etmek, zîreyi Kirmân'a ve hurmayı*

Basra'ya iletmek gibidür. Lâkin çün maksûd beyân[-ı] acz ve arz-ı hâl ve isbât-ı du'â-güylüğüdür, ol şehriyâra mahfî degüldür." (Tuhfe-i Murâdî vb. 6b).

c) Osmanlı'ya ve II. Murat'a Övgü

Şîrvânî, eserinin mukaddimesinde Osmanoğullarının İslâm'a yaptıkları hizmetleri anlatır ve onları över:

"Husûsâ Osman oğlanları üzerine olsun ki cemî selâtîn-i İslâmın hulâsası ve zübdesi dururlar, nitekim Hazret-i Resulullah sallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem cemî rüsûlün âhiri ve hatmi durur. Âl-i Osmân dahi cemî selâtîn-i İslâmın âhiri ve hatmi olsalar gerekdür (...) Ve nitekim peygamber sallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem ashâbı ve ahhâbıyla Hak yolına dürişürlerdi. Âl-i Osmân dahi hadem ü haşemile Hak rızâsı-çün küfrün kam'ına teveccüh etmişler durur ve sıyt-ı İslâmı aktâr-ı âleme erişdürmüşler durur ve kılıçlarının havfindan kâfirler putlarıyla hor u nigûnsâr olmuşlar durur ve melâh[i]de ve zenâdîka ve karâmita hazelehümu'llâhu sehimlerinin sehiminden mahv u nâ-peydâ olmuşlar durur." (Tuhfe-i Murâdî, vr. 3b).

Osmanoğulları övüldükten sonra sıra eserini takdim ettiği ve nimetlerinden memnun kaldığı Sultan II. Murat'a gelir. Hükümdar ve yaptıkları dört sayfa boyunca uzun uzun övülür:

"Husûsâ Âl-i 'Osmânın hulâsası ve zübdesi pâdişâh-ı âlimi ve âdili (...) sultân ibn sultân, Sultân Murâd bin Sultân Muhammed bin Bâyezîd bin Murâd bin Orhan bin Osmân

(...) üzerine olsun ki Âl-i Osmânun zübdesi ve güzîdesidir. Hıttâ-ı İslâmı cemâlinün adli ve refeti birle ve celâlinün heybeti ve siyâseti birle ârâste ve pîrâste kıldı ve ihsânı cenâhın âlem ü âlemiler üzerine bast etdi (...) Bi'hamdillâhi bu şehriyâr-ı cüvân-bahtun eyyâm-ı devletinde ibâdet edüp Furkân-ı 'azîmi tilâvet ederler ve büt-kedeleri mesâcid ve menâbir olmuşdur ve her yıl dâr-ı harbdan bilâd-ı İslâma elli bin artuk kâfir ve kâfire esîr götürürler, Müsülmân olurlar (...) Bu cemî mezkûrâtun mesûbâtı ve ihsânâtı pâdişâh-ı mücâhidün ve atalarının ve dedelerinin divânında durur ve bundandır, cemî ehl-i bilâd-ı İslâm devletinün devâmı ve ömrinün izdiyâdı du'âsına meşgûl dururlar." (Tuhfe-i Murâdî, vr. 3b-5b).

IV. Tuhfe-i Murâdî'nin Muhtevası ve Bölümleri

Şîrvânî, eserinin mukaddimesinde, kitabın muhtevasını oluşturan yirmi beş babda işlediği cevherleri liste hâlinde verir (Tuhfe-i Murâdî, vr. 7a-8b). Aşağıda cevherlerin adları ve kitaptaki yer aldıkları sayfa/satır numaraları verilmiştir:

Birinci bab inci (7b-31b/4), ikinci bab yakut (31b/5-47a/7), üçüncü bab zümrüt (47a/7-54a/7), dördüncü bab zebercet (54a/7-55s/2), beşinci bab balhaş (la'l) (55b/2-61a/2), altıncı bab benefş (61a/2-62a/3), yedinci bab bicadî (62a/3-63b/6), sekizinci bab elmas (63b/6-67a/7), dokuzuncu bab 'ayne'l-herr (67a/7-68b/13), onuncu bab paze-hir (69a/1-73a/13), on birinci bab pîrûze (74b/1-76a/10), on ikinci bab akîk (76a/10-77b/11), on üçüncü bab cez

(77b/12-79b/3), on dördüncü bab miknatis (79b/3-82b/7), on beşinci bab senbâzec (82b/7-83a/11), on altıncı bab dehn-e (83a/11-86a/1), on yedinci bab lâciverd (86b/1-89a/7), on sekizinci bab mercan (89a/7-92a/13), on dokuzuncu bab şebe (92a/13-93a/7), yirminci bab cümşit (93a/7-94a/2), yirmi birinci bab hamâhân (94a/2-95a/4), yirmi ikinci bab yeşim (94a/4-96a/12), yirmi üçüncü bab yasb (96a/12-96b/11), yirmi dördüncü bab billûr (96b/11-98a/2), yirmi beşinci bab mînâ, çînî aleti ve kehrübâ (98a/2-99b/12).

Tuhfe-i Murâdî'nin otuz iki babdan oluşan diğer nüshalarında yirmi altıncı babdan itibaren şu cevherlere yer verilmiştir: Yirmi altıncı bab diğer ahcâr (ektemkût, hacerü'l-kürk, hacerü'l-bakar, hacer-i lebnî, hacer-i kıbtî, hacerü'l-kele, hacerü'l-münfi, hacerü'l-kamer, hacerü'l-yarakan, hacer-i buğzu'l-hall, hacerü'l-kayşur, hacerü'l-fâr, hacerü'l-hayye), yirmi yedinci bab talk, yirmi sekizinci bab mühreler, yirmi dokuzuncu bab balasan yağı, otuzuncu bab sakankur ve kalan cima artıran balıklar, otuz birinci bab balık dişi ve âc, otuz ikinci bab ıtlar.

Her babda taşların, nasıl oluştuğu, nerelerde bulunduğu, nasıl çıkarıldığı, bize nasıl ulaştığı, çeşitleri, aldığı adlar, iyisi ve kötüsü, bunların belirlenmesinde kullanılan ölçütler, fiyatı, insan sağlığı için faydaları ve nasıl kullanıldığı, bozulmasına sebep olan şeyler, cilalanması ve korunması gibi çok çeşitli konular ele alınmıştır. Kitapta her cevhere ayrılan bölüm aynı uzunlukta değildir. En uzun bölümler inci ve yakuta ayrılmıştır.

V. Tuhfe-i Murâdî'nin Nüshaları

1. Süleymaniye Ktp., Ayasofya Böl., no. 3577.

Tıpkıbasımını yaptığımız, 19,8 x 13,3 (13,6 x 70) cm ölçülerinde 99 yapraklık bir nüshadır. Kahverengi bir ciltle kaplanmıştır. Harekeli nesihle (68b-69a sayfaları harekesiz) âhârlı kâğıda yazılmıştır ve her sayfada 13 satır bulunmaktadır. Metinde ayetlerle bölüm ve fasıl başlıkları, sayı adları, kişi adları ve cevher adları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eserin istinsah tarihi ve müstensihi bilinmemektedir.

Başı: Şitâyiş-i bî-sipâs ve sipâs-ı bî-kıyâs ol Hazrete celle zikruhu ki sitâyişe şâyiste ve sipâsa sezâ-vâr ve cedir

Sonu: Andan sonra sindurûs yağında geregince kaynadar, be-gâyet renglü ve sulu ve şeffâf olur. Temmet.

Nüshanın istinsah tarihi belli olmasa da yeni olduğu anlaşılmaktadır. Okunaklı bir yazıyla yazılan nüshada birçok imla hataları vardır. Bazı yerlerde bölümler atlanmıştır. Eserin diğer nüshaları otuz iki bab üzerine tertip edilmesine rağmen bu nüsha ilk yirmi beş babı ihtiva etmektedir.

2. Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Ef. Böl., no. 1493.

21,4 x 14,4 (14,5 x 7,5) cm ölçülerinde, 121 yapraklık bir nüshadır. Harekesiz, talik yazıyla yazılan eserin her sayfasında 15 satır bulunmaktadır. Kahverengi ciltli, âhârlı kâğıda başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. İstinsah tarihi ve müstensihi bilinmiyor. Eser kütüphanenin katalogunda *Cevhernâme-i Şîrvânî* adıyla kayıtlıdır.

Başı: Şitâyîş-i bî-kıyâs ve sipâs-ı bî-kıyâs ol Hazrete celle zikruhu sitâyîşe şâyeste durur ve sipâsa-vâr ve cedir

Sonu: Fetiller ve yakacak mumlar kurıdurlar, meclislerde yakarlar, be-gâyet ol meclisi müzeyyen ve mu'attar eder. Kad temme'l-kitâbu.

3. Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, no. 728.

23,6 x 15,5 (13,5 x 7,9) cm ölçülerinde 140 yapraklık bir nüshadır. Harekeli nesihle yazılan eserde her sayfada 13 satır bulunmaktadır. Kahverengi ciltli, âhârlı kâğıda başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. H. 929 Cemâziyelevvel ayının ortasında (27 Mart-6 Nisan 1523) istinsah edilmiştir, müstensihî belli değildir.

Başı: Sitâyîş-i bî-kıyâs ve sipâs-ı bî-kıyâs ol Hazrete celle zikruhu ki sitâyîşe şâyiste durur, sipâsa sezâ-vâr ve cedir

Sonu: Her kim bu kitâbun câmi'ine ve nâsihine fâtihat'ül-kitâb okıya, Hak Ta'âlâ anun hâtimesini hayr-ıla hatm ede, âmin yâ İlâhe'l-âlemîn.

4. Bursa Yazma Eserler Kütüphanesi, Haraççıoğlu Böl., no. 1098/2.

20,4 x 11,8 (14,2 x 7,6) cm ölçülerinde, kitabın 52b-150a varakları arasında 98 yapraklık bir nüshadır. Harekesiz, talik yazıyla yazılan nüshada her sayfada 15 satır bulunmaktadır. Kâğıt kaplı mukavva içindeki nüsha, âbâdî kâğıda başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Kitabın adı ilk sayfanın başında *Kitâb-ı Cevher-nâme-i Türkî* diye

kayıtlıdır. H. 979 Rebiülevvel ayında (Temmuz-Ağustos 1571) istinsah edilmiştir. Müstensihi bilinmiyor.

Başı: Sitâyîş-i bî-kıyâs ve sipâs-ı bî-kıyâs ol Hazrete celle zikruhu ki sitâyîşe şâyeste durur ve sipâsa sezâ-vâr cedir

Sonu: Her kim bu kitâbun câmi'ine ve nâsihine fâtihatü'l-kitâb viribiye, Hak Ta'âlâ ana rahmet eylesün ve uçmagın ve dîdârını erzânî kılsun, âmîn yâ Rabbe'l-âlemîn.

**5. Paris, Bibliothèque Nationale Ktp.,
no. S. 1302.**

21 x 16 cm ölçülerinde, 153 sayfalık oldukça eksik bir nüshadır. Şemseli Türk cildi içindeki nüsha nesih yazı ile yazılmıştır. H. Zilhicce 1234'te (Eylül-Ekim 1819) Kıbrıs'ta istinsah edilmiştir. Müstensihi Seyyid Cafer bin Seyyid Abdurrahim bin Şeyh Ali eş-Şiâ'dır. Diğerlerine göre eksik ve istinsahı çok yenidir.

**6. Atatürk Kitaplığı, M. Cevdet Yazmaları,
K. 281.**

20x12,5 (17,5x11) cm ölçülerinde, 56 yapraklık bir nüshadır. Cildi koyu pembe kâğıtla kaplanmış olan bu nüsha rik'a yazıyla yazılmıştır. Her sayfada 16 satır bulunmaktadır. İstinsah tarihi ve müstensihi bilinmiyor. Kitabın adı birinci yaprakta *Cevhernâme* olarak kaydedilmiştir.

SÖZLÜK-DİZİN

TERİM SÖZLÜĞÜ- DİZİNİ

‘adesî1. “Mercimeğe benzer bir inci türü. 2. Üzerine mercimeğe benzer bir inci yapışmış olan inci türü” 16a/3, 24a/10

ak (ak yâkût) “Beyaz renkli yakut” 38a/11, 39b/1, 46b/10, 47a/5

‘akîk “Çeşitli renklerde değerli bir taş” 7a/13, 39b/6, 39b/8, 41a/9, 41b/5, 55b/6, 55b/13, 76a/10, 76a/11, 76a/13, 76b/3, 76b/4, 76b/6, 77a/1, 77a/5, 77a/6, 77a/9, 77a/11, 77b/1, 77b/4, 77b/6, 77b/9, 77b/10, 77b/13

‘akrebî (‘akrebî la’l, la’l-i akrebî) “Ateş renginde, kızıl lal türü” 57b/1, 57b/13, 59a/5, 60a/2, 60a/5, 60a/10, 60a/12

altun “Altın” 48a/9, 48a/10, 63b/9, 63b/12,

64b/4, 64b/5, 97a/1, 97a/2

‘arâbî “Arap çöllerinde ve Hicaz yollarında bulunan, donuk beyaz renkli zümrüt” 49b/7

‘arakî “Bir tür cez taşı” 78a/9

‘aselî “Bir tür cez taşı” 78a/9

âsî (âsî zümürred) “Mersin yaprağı rengine benzer zümrüt” 50a/8, 53a/1

astoryos “Yunanlıların içinde ak damarlar görünen parlak yeşime verdikleri ad” 95b/10

âsumâncûnî

(âsumâncûnî yâkût) “Gök rengine benzer bir yakut” 38a/3, 38a/6, 41a/3-4, 41a/5, 41a/13, 41b/9, 42a/1, 46a/10

âsumângûnî “Gök renginde firuze taşı” 74a/11

‘ataşî “Kızıl lal türü” 58a/2, 58a/5, 60a/12

‘aynü’l-hirr “İçinde kedinin gözbebeğine benzer sarımtırak bir benek bulunan, beyazımsı, şeffaf, değerli bir taş” 7a/10, 67a/7, 67a/9, 67a/10, 67b-7, 67b/9, 67b/11, 67b/12, 68a/2-3, 68a/6, 68a/7, 68a/8, 68a/10, 68b/1-2, 68b/4-5, 68b/6

bâbet-i çihlî “Kalburdan geçirildiğinde aşağı inenlerin kırk tanesinin bir miskal geldiği inci türü” 18a/9, 19a/1

bâbet-i pencâhî

(**pencâhî**) “Kalburdan geçirildiğinde aşağı inenlerin elli tanesinin bir miskal geldiği inci türü” 18a/5, 18b/11, 18b/13

bâbet-i sadî (sadî)

“Kalburdan geçirildiğinde aşağı inenlerin yüz tanesinin bir miskal geldiği inci türü” 17b/7, 17b/8, 18b/5, 18b/9, 25b/1, 25b/10

bâbet-i şastî (şastî)

“Kalburdan geçirildiğinde

aşağı inenlerin altmış tanesinin bir miskal geldiği inci türü” 17/13, 18b/7, 18b/9, 18b/11

bahrî “Deniz suyu rengine benzer zümrüt” 50a/6

bahtcı “Değersiz bir firuze taşı” 74b/9

bakır 48a/9, 73b/4, 73b/4, 74b/3, 74b/5, 74b/6, 74b/7, 74b/8, 74b/9, 74b/11, 74b/13, 75a/4, 75a/5, 75a/10, 75a/12, 75b/1, 75b/4, 75b/7, 75b/8, 75b/10, 76a/4, 76a/5, 76a/6, 76a/9, 82a/2, 82a/5, 82a/8, 82a/2, 82a/5, 83b/2, 83b/8, 83b/9, 84a/5, 84a/7, 85b/5, 86b/6

bakkamî (bakkamî la’l)

“Kırmızı boya ağacı rengine, kızıl lal türü” 58a/8, 59b/12

bakrâvî “Bir tür cez taşı” 78a/1, 78a/8, 79b/1

balhaş “Lal taşının diğer adı” 7a/6, 55b/2, 55b/3, 55b/4, 55b/6, 55b/12

becâdî (bîcâd, bicâde, bicâdî) “Menekşe rengine benzer, kızıl lal gibi, değerli bir taş” 7a/8, 42a/9, 42a/12, 55b/6, 55b/13, 58b/5, 62a/3, 62a/4, 62a/8, 62a/9, 62a/10, 62b/2, 62b/3, 62b/4, 62b/6, 62b/8, 62b/10, 62b/13, 63a/3, 63a/9, 63a/10, 63a/13, 63b/1, 63b/2, 63b/3, 63b/6

behîmî “Bakana tavus rengine gözüken karamsı bir benefş taşı” 61b/1, 62a/2

behremânî (behremânî yâkût) “1. Açık kızılımsı renkte, kusuru ve eksiği olmayan yakut. 2. Gülnar rengine benzer kızıl bir yakut” 36a/1, 36a/4, 36a/5, 36a/8, 36a/12, 36b/1, 36b/2, 36b/3, 36b/5, 36b/13, 40b/12, 42a/8, 42b/4, 42b/11, 45a/4, 45b/3, 46a/2, 46a/7, 46a/8, 4, 46a/13, 46b/6, 56b/10, 60a/11

benefş “Çeşitli renklerde değerli bir taş” 7a/7, 33b/8, 33b/11, 55b/6, 57a/12, 61a/2, 61a/3, 61a/5, 61a/8, 61b/2, 61b/7, 63b/1

berrâk “Erimiş kurşun rengine benzer, içinde biraz sarılık bulunan bir sarı yakut türü” 37b/8

beyz “Delinmemiş inci” 11a/12

beyza “Delinmemiş inci” 11a/12

beyzî “Biçim olarak yumurtaya benzer bir inci türü” 15b/4, 15b/9

bî-âb “Kalitesiz bir inci türü” 15a/2

billûr “Parlak ve şeffaf bir taş” 7b/12, 38b/2, 38b/3, 38b/4, 38b/5, 41a/11, 41b/6, 47a/6, 58b/12, 59a/3, 78a/2, 96b/11, 96b/12, 97a/2, 97a/3, 97a/5, 97a/6, 97a/8, 97a/10, 97a/13, 97b/2, 97b/3, 97b/6, 97b/7, 97b/11, 97b/12, 97b/13

billûrî “Bir tür elmas”

65a/10

bî-nîyâz “Kızıl lal türü”

58a/11

bukalemun “Suyu yerinde

sabit durmayıp birkaç

günde bir sürekli değişen,

değersiz bir inci türü”

15a/4

büssed “Mercan” 41a/10,

90b/4, 90b/6, 90b/8

cassî “Kireç gibi beyaz

ve susuz bir inci türü”

12b/11, 13b/6, 15a/2

cevher-i fâdde “Büyük

taneli inci” 11b/1-2

cevher-i mudahrec

“Büyük taneli inci” 11b/1

cevher-i ratb “Büyük taneli

inci” 11b/2

cez’ “Genellikle tıpta

kullanılan, değişik

renklerde bir taş” 7b/1,

41a/11, 41b/6, 77b/12,

78a/12, 78b/5, 78b/10,

79a/1, 79a/4, 79a/6, 79a/9

cez’-i yemânî “Madeni

Yemen olan bir cez taşı”

44a/2

cimşit “Menekşe renginde

kızılımsı bir taş” 7b/8,

93a/8, 93a/10, 93a/11,

93b/3, 93b/8, 9b/10

cûşî “Kızıl lal türü” 58a/2

cülnârî (gülnârî) “Sarı

yakutun bir türü” 37a/11,

46a/8, 46a/9

cümân “Delinmiş inci”

11a/10

çînî (çînî âleti) “Çin

ve Hindistan’da

üretilen, çamurun çok

yoğrulmasıyla elde edilen

kabkacak” 7b-13, 98a/3,

98a/7, 98a/9, 98a/11,

98b/1

dehne “Bakır buharından

meydana gelen değerli

bir taş” 7b/4, 83a/12,

83a/13, 83b/7, 84a/1,

84a/6, 84a/8, 84a/10,

84a/13, 84b/4, 84b/5,

84b/12, 84b/13, 85a/1,

85a/2, 85a/3, 85a/10,

85a/11, 85a/12, 85b/1,

85b/6, 85b/11, 85b/12,

95a/6, 95a/7, 95a/8

demür “Demir” 82a/11,
82b/6, 94a/4, 94b/5

diyye (?) “Billura benzer
beyaz bir taş” 38a/13

dolu (?) “Delinmiş inci”
11a/10

dürr “1. Delinmemiş inci.
2. Büyük taneli inci.”
11a/12 , 11b/3

dürr-i yetim

“Gerdanlıkların ortasına
konulan büyük inci”
19b/9, 24a/7

dürr-i yetime “1. Paha
biçilemez değerde büyük
inci. 2. Abbasi hazinesinde
meşhur yakuttan birisi”
19b/12, 24a/7

ebûkalemûn “Doğuluların
yeşim taşına verdikleri
ad” 95a/9

ekheb “Donuk renkli, kızıl
lal türü” 58a/12

elmâs “Bütün cevherleri
delen ve kesen, değerli bir
taş” 7a/9, 33b/8, 33b/11,
39b/5, 39b/6, 39b/8,
51a/9, 51a/10, 51a/11,
63b/6, 63b/7, 63b/9,

64b/1, 64b/4, 64b/6,
64b/8, 64b/11, 65a/3,
65a/8, 65a/12, 65b/2,
65b/3, 65b/5, 65b/6,
65b/7, 65b/8, 65b/11,
66a/2, 66a/4, 66a/8,
66a/11, 66b/1, 66b/3,
66b/6, 66b/8, 66b/11,
66b/13, 67a/2, 67a/4,
82b/8, 82b/10, 82b/11,
82b/12

enârî “Rengi nar tanesine
benzeyen, kızıl lal türü”
58a/4, 58a/6

erguvânî “Erguvan
çiçeğinin rengine benzer
kızıl yakut türü” 36b/7,
37a/1, 46a/6

esbâdest “Açık sarı renkli
benefş taşı” 61b/4, 62a/1,
62a/2, 63b/2

ezherî (ezherî pîrûze) “İyi
cins bir firuze taşı” 74a/1,
74a/7, 74a/9, 75b/11,
76a/4

ezrak (ezrak yâkût) “Gök
renginde bir yakut”
37b/12, 39a/13, 46b/8

fârsî “Bir tür cez taşı”
78a/9

fizzî “Uzun ve alt tarafı
oyuk zümrüt” 50b/1

firengî “Yeşil renkli,
içindeki benekler şeffaf
dehne” 84b/7, 84b/8,
84b/12, 85b/10, 86a/1

fûfulî “Bir tarafı yassı, bir
tarafı şalgam gibi yassı ve
oval bir inci türü” 16a/1

fukâ’î “Kızıl ve donuk
renkli bir inci türü”
13a/12, 24a/9

fülkî “1. Şekil olarak
gemiye benzer bir inci
türü. 2. Üzerine gemiye
benzer bir inci bitişmiş
olan inci türü” 16a/11,
16b/8

galtân “Yuvarlak bir inci”
15b/1

garvî “Bir tür cez taşı”
78a/8

gulâmî “Yumurta gibi
uzunca ve oval bir inci
türü” 15b/4

güftârî “Bir firuze türü”
74a/12

gümüş (gümüş) “Gümüş”
48a/9, 82a/2, 82a/5,

82a/8, 82a/10, 82a/12,
82a/13, 92a/11, 95a/9,
96b/13, 97a/3

habb “Delinmemiş inci”
11a/12, 11b/10, 17b/3

habbe “1. Delinmemiş
inci. 2. Büyük taneli
inci” 11b/3, 11b/7

habeşî “İki tarafı siyah,
ortası beyaz bir cez taşı”
78a/6, 79b/1

hacer-i ermenî (ermenî)
“Donuk renkli, yumuşak
ve gevrek bir taş” 86a/7,
86a/9, 86a/10

haferde “Delinmemiş inci”
11a/13

hâkî “Toprak rengine
firuze taşı” 74a/11

hâl-dâr “İçinde beni ve
nişanı bulunan inci”
15a/10

hallî “Kızıl sirke rengine
yakut” 37a/3

hamâhân “Demire benzer,
donuk, şeffaf, siyahımsı
bir taş” 7b/9, 93a/8,
93a/11, 94a/2, 94a/3,
94a/4, 94a/7, 94a/10,
94b/5, 95a/3

hamâhân-ı ünsâ

(**ünsâ hamâhân**) “Suyla ezildiğinde zencefil kırmızısı renginde olan, yumuşak ve gevrek bir hamahan türü” 94a/10, 94b/8, 94b/10, 95a/2

hamâhân-ı zeker “Suyla ezildiğinde altın gibi sarı renkte olan, katı bir hamahan türü” 94a/7

hamrî (hamrî yâkût)

“Şarap renginde kırmızı yakut” 36a/5, 36b/4, 36b/5, 37a/1, 46a/7

harîde “Delinmemiş inci” 11a/13

hasîsek (?) 24a/12

hindî “Hindistan’dan çıkarılan bir dehne türü” 84b/7

hulûkî “Kaliteli bir yakut” 37a/9

huşk-âb “Beyaz ve susuz inci” 12b/9, 14a/11, 14b/13

‘ikd-ı sadî “Yüz tanesi bir miskal olan incilerden yapılan dizi” 18b/7

‘ikd-ı veznî “Yüz tanesi bir

miskal olan incilerden yapılan dizi” 18b/6

idrisî “Madenden çıkaran kişinin adıyla anılan kızıl lal türü” 58a/9

incü “Denizden çıkarılan değerli bir cevher” 7a/2, 8a/1, 8a/2, 8b/11, 8a/12, 9a/4, 9a/8, 9a/10, 9b/13, 10a/7, 10a/10, 10a/12, 10a/13, 11a/7, 11a/8, 11a/9, 11a/13, 11b/3, 11b/9, 11b/10, 11b/12, 12a/10, 12b/1, 12b/2, 12b/3, 12b/4, 12b/7, 12b/9, 12b/10, 13a/1, 13a/3, 13a/10, 13b/2, 13b/8, 13b/9, 13b/11, 13b/12, 14a/1, 14a/2, 14a/3, 14a/5, 14a/7, 14a/8, 14a/11, 14b/1, 14b/3, 14b/6, 14b/9, 14b/11, 14b/13, 15a/1, 15a/8, 15a/10, 15a/11, 15b/1, 15b/2, 15b/5, 15b/8, 15b/10, 16a/2, 16a/4, 16a/6, 16a/8, 16a/9, 16a/13, 16b/1, 16b/4, 16b/5, 16b/6, 16b/7, 16b/8, 16b/9, 16b/13, 17a/1, 17a/2,

17a/6, 17a/8, 17a/10,
17a/12, 17b/2, 17b/6,
17b/12, 18b/4, 19a/3,
19a/4, 19b/4, 19b/5,
19b/11, 20a/10, 20a/11,
20a/12, 20a/13, 20b/9,
21a/12, 23b/7, 24a/5,
24a/6, 24a/9, 24a/10,
24a/11, 24a/12, 24b/1,
24b/3, 25a/1, 25a/3,
25a/6, 27a/1, 27a/5,
27b/2, 27b/3, 27b/4,
28a/6, 28a/8, 28b/1,
28b/2, 28b/5, 28b/9,
28b/10, 29a/2, 29a/3,
29a/5, 29a/6, 29b/1,
29b/4, 29b/5, 29b/6,
29b/10, 30a/2, 30a/6,
30a/8, 30a/11, 30b/1,
30b/4, 30b/8, 30b/9,
31a/1, 31a/4, 32a/2,
41a/9, 50b/9, 60b/6,
60b/7, 60b/9

**ishâkî (ebû ishâkî, ebû
ishâkî pîrûze)** “Gök

renginde, içinde hiç
beyazlık bulunmayan,
değerli bir firuze taşı”

74a/2, 74a/7, 75b/9,

75b/10, 76a/4, 76a/8-9

jengâr “Bakır buharından

meydana gelen pas, bakır
pası” 73b/5

kâ'id “Bir tarafı ince ve bir
tarafı şalgam gibi yassı ve
oval inci” 16a/1

kara zernih taşı “Arsenik
madeni ile kükürt
karışımı, siyah renkli bir
madde” 87a/11-12

karamtu yâkût
“Siyahımsı renkli yakut”
46a/11-12

kehrübâ “Saman ve samana
benzer nesneleri kendisine
çeken, sarı, beyaz ve kırmızı
renkte bir taş” 7b/13,
60b/9, 98a/3, 98b/2,
98b/3, 98b/4, 98b/6,
98b/10, 98b/12, 98b/13,
99a/3, 99a/5, 99a/12,
99b/1, 99b/3, 99b/5,
99b/7, 99b/8, 99b/9

kemer-dâr “Ortasında
bağlanmış kemere benzer
bir çizgi görünen inci”
16a/6

kerekî “Mısır'da Kerek
köyünden çıkarılan bir
dehne türü” 84b/8

kerkene “Yakuta benzer
kızıl bir taş” 42a/9,
42a/10

kevser “kızıl yakuta benzer
değerli bir taş” 42a/9,
42a/10

**kızıl behremânî (kızıl
behremânî yâkût)**
“Kırmızı renkli bir yakut”
39b/11, 43a/3

kızıl la'l “Kızıl renkli bir
lal türü” 57a/13, 57b/7,
58a/13, 58b/5, 58b/12

kızıl yâkût “Kırmızı renkli
yakut” 32b/3, 32b/13,
35b/2, 35b/12, 39a/1,
39a/10, 39a/11-12,
40a/1, 40a/4, 40a/7,
40a/10, 40b/12, 40b/13,
42a/10, 42b/1, 42b/6,
42b/9, 42b/12-13, 43a/7,
43a/10, 45a/2, 46a/1,
52b/6, 63a/11, 84b/4

kibrit “Kükürt” 64b/4,
83b/11

kirmânî “Kirman'dan
çıkarılan bir dehne türü”
84b/7

kurşun “Kurşun” 634b/3

kühlî (kühlî yâkût)
“İsfahani sürme rengine
benzer, ezrak yakutun
bir sınıfı” 35a/13, 38a/5,
38a/7, 46a/11, 46a/12

kürrâsî “Pırasa rengine
benzer zümrüt” 50a/9

lâciverd “Gök rengine
benzer, gevrek, düz bir
taş” 7b/5, 41a/8, 41b/4,
83b/8, 86a/2, 86a/3,
86a/4, 86a/8, 86a/9,
86a/10, 86a/12, 86a/13,
86b/4, 86b/6, 86b/11,
87a/1, 87a/4, 87a/6,
87a/8, 87a/10, 87a/11,
88a/1, 88a/3, 88a/6,
88a/8, 88a/13, 88b/7,
88b/11, 89a/2, 89a/4,
89a/5, 89a/6

laciverdî “Lacivert renkte
bir yakut” 38a/1, 46a/11

lahmî(I) “Taze et rengine
benzer yakut” 37a/2, 46a/8

lahmî (lahmî la'l) (II)
“Kırmızı et renginde lal”
58a/9, 60a/5

la'l “Değişik renklerde
değerli bir taş” 39b/9,

41a/6, 41b/1, 42a/9,
55b/3, 56a/3, 56a/5,
56a/8, 56a/11, 56a/13,
56b/1, 57a/1, 57a/4,
57a/6, 57a/9, 57a/10,
57a/11, 57b/3, 57b/10,
57b/12, 58b/7, 58b/11,
59a/4, 59a/9, 59a/11,
59b/13, 60a/6, 60b/1,
60b/3, 60b/6, 60b/8,
60b/10, 61a/4, 61b/5,
63a/9, 63a/10, 63a/12,
76b/2, 97b/8, 97b/9,
97b/10

la'l-i âteşî "Ateş renginde,
kızıl lal türü" 57b/2

levzî "1. Şeklen bademe
benzer bir inci. 2. Üzerine
bademe benzer bir
inci daha bitişmiş olan
inci" 16a/9, 16b/5

lülü "Büyük taneli inci"
11b/2

lülü-yi dık "Küçük taneli
inci" 11b/9

lülü-yi nazm "Küçük
taneli inci" 11b/10

mâ'î "Beyaz, suyu ve ışını
çok olan bir ak yakut

türü" 38a/12

mâ-zebnî "Değerli bir
benefş taşı" 61a/6, 61a/7,
61b/11, 61b/13

mercân "Deniz diplerinde
ağaç gibi biten, büyüyen
ve dallar veren kıymetli
bir cevher" 7b/6, 89a/7,
89a/9, 89a/10, 89a/11,
89a/12, 89b/13, 90a/2,
90a/8, 90a/10, 90a/11,
90a/12, 90b/1, 90b/4,
90b/5, 90b/8, 90b/9,
90b/12, 91a/1, 91a/2,
91a/5, 91a/11, 91a/13,
91b/4, 91b/8, 91b/9,
92a/1, 92a/5, 92a/6,
92a/7, 92a/12

merkaşîsâ-yı zehebî "Talk
denilen kara taşın ateşte
kızdırılmasıyla elde
edilen bir cevher" 48b/5,
56b/6-7

mıknâtûs (mıgnâtûs,
mıgnâtîs) "Demir,
bakır, altın, gümüş vb.
madenleri çeken, sert
bir cevher" 7b/2, 79b/3,
79b/5, 79b/6, 79b/10,
79b/12, 80a/1, 80a/2,

80a/7, 80a/8, 80b/1,
80b/3, 80b/4, 80b/5,
80b/11, 80b/12, 81a/3,
81a/4, 81a/5, 81a/6,
81a/8, 81a/10, 81b/1,
81b/2, 81b/8, 81b/10,
82a/1, 82a/3, 82a/11,
82b/1, 82b/4, 82b/5

mînâ “İyisi zümrüde
benzer, yeşil bir taş”
7b/13, 98a/3, 98a/4,
98a/5, 98a/7

mînâgaş “Zümrüde benzer
sert bir taş” 51b/5

mişmiş “Zerdali rengine
benzer, sarı yakutun bir
türü” 37b/1, 37b/2

mu’asfer “Asfur çiçeğinin
rengine benzer yakut”
37b/2, 37b/5

mudahrec “Yuvarlak inci”
13a/11, 15a/13, 15b/6

muk’ad “Bir tarafı ince ve
bir tarafı şalgam gibi yassı
ve oval inci” 16a/1

muzarresî “1. Üzerine
fazladan nesneler
yapışmış inci. 2. Diş

diş olmuş inci” 16a/12,
16b/9

mücedder “Yüzü çiçek
bozmuş insan yüzüne
benzer bir inci” 16b/1

müfertah “Bir tarafı ince
ve bir tarafı şalgam gibi
yassı ve oval inci” 16a/1

mürekkab “Bakana
birbirine bitişmiş iki inci
gibi görünen inci” 16a/7

müzenner “Ortasında
bağlanmış kemere benzer
bir çizgi görünen inci”
16a/5

nârencî “Narenciye
renginde, sarı yakut türü”
37b/4, 37b/6

necm (necmî) “Yıldız gibi
beyaz ve şeffaf, değerli
bir inci” 12b/3, 24b/3,
24b/10

nerdî “Tavla taşına benzer
bir inci” 16a/4, 16b/4

nîlî (nîlî yâkût) “Çivit
rengine benzer, ezrak
yakut türü” 38a/7, 43b/10

nîm-rû “Bir yanı oval, bir
yanı yassı inci” 16b/2

nisâr-ı çihlî (çihlî nisâr)

“Kırk tanesi bir miskal gelen incilerden diziye takılmayan değersiz inci” 18a/12, 21a/6

nisâr-ı pencâhî (pencâhî, pencâhî nisâr)

“Elli tanesi bir miskal gelen incilerden diziye takılmayan değersiz inci” 18a/8, 21a/5-6, 21a/7

nisâr-ı sadî (sadî nisâr)

“Yüz tanesi bir miskal gelen incilerden diziye takılmayan değersiz inci” 17b/11, 21a/3

nisâr-ı şastî (şastî, şastî nisâr)

“Altmış tanesi bir miskal gelen incilerden diziye takılmayan değersiz inci” 18a/3, 21a/4-5, 21a/6

nuhâsî

“Bakır rengine benzer inci” 13b/6, 24a/12

pâd-zehr “1. Madenden çıkarılan, çeşitli renklerde, yüzük, kadeh, düğme yapımında kullanılan yumuşak bir taş. 2.

Geyikten çıkarılan, sarı ile toprak rengi arasında, panzehir olarak kullanılan bir nesne” 7a/11, 69a/1, 69a/3, 69a/6, 69a/12, 69b/11, 69b/12, 70a/3, 70a/4, 70a/7, 70b/10, 71a/11, 71a/13, 71b/1, 71b/3, 71b/4, 71b/6, 71b/7, 71b/8, 71b/10, 71b/11, 72a/2, 72a/3, 72a/4, 72a/9, 72a/10, 73a/1, 73a/2, 73a/7, 73a/9, 73a/10, 73a/11

pâd-zehr-i bakarî

“Öküzün veya ineğin ödünden çıkarılan panzehir” 71b/12

pâd-zehr-i hayvânî

“Geyiğin tersinden, yüreğinden veya gözlerinden çıkarılan, sarı ile toprak rengi arasında, panzehir olarak kullanılan bir nesne “ 70a/10, 70b/5-6, 70b/7, 71b/9, 72a/5, 72a/13, 72b/1, 72b/7, 72b/10, 72b/13, 73a/4-5

pîrûze “Türkuaz renkli değerli bir taş, firuze”

7a/12, 73b/1, 73b/2,
73b/4, 73b/6, 73b/7,
73b/10, 73b/11, 74a/1,
74a/2, 74a/6, 74a/10

**piyâzî (piyâzî la'l, la'l-i
piyâzî)** "Kızıl soğan
renginde lal" 57b/9,
57b/11, 58a/3, 59a/4-5,
59a/11, 59b/11, 59b/12,
60a/4, 60a/7, 60a/11,
60a/12

rabtî (rabtî 'akîk) "Kızıl ile
sarı renkten mürekkep,
tuzlu et suyu rengine
benzer akik" 76b/6,
76b/12, 76b/13, 77b/2

rakîk "Saman rengine
benzer yakut" 37a/7

rasâsî "Kalay renginde
inci" 13a/5

**remmânî (remmânî
yâkût)** "Ekşi nar
tanésinin rengine benzer
değerli bir yakut" 36a/6,
36a/10, 36a/11, 36b/1,
36b/2, 36b/8, 36b/13,
39b/12, 42b/5, 42b/12,
43a/3-4, 43a/13, 45a/4,
45b/3, 46a/2, 46a/10,
56b/10

reyhânî "Reyhan yaprağı
renginde zümrüt" 49b/2,
49b/5, 50a/5, 50b/4,
53a/2

rîm "İçinde kir, pas, ağaç
çürüğü gibi nesneler
görünen yakut" 35a/4

sâbûnî "Sabun rengine
benzer, sabun gibi
yumuşak ve kaygan
zümrüt" 49b/5, 50a/7

sâhibî "Madenden çıkaran
kişiden dolayı bu adı
almış zümrüt" 50a/5

sandal-ı hadîdî "Demire
benzer, donuk, şeffaf,
siyahımsı bir taş,
hamahan" 94a/3

sârekî "Bir kızıl lal türü"
58a/6, 58a/7

saru la'l "Sarı renkli lal
türü" 58b/1, 58b/6,
60a/1, 60a/9

saru mînâ "Sarı renkli
mina taşı" 58b/6

saru yâkût "Sarı ve sarıya
benzer renklerde yakut"
33a/6, 35a/13, 37a/4,
37a/13, 37b/2, 39a/3-4,

39a/11, 39a/13, 40b/9,
43b/3, 43b/4, 43b/7,
43b/8, 46b/7, 46b/11,
47a/5, 58b/1, 58b/2, 58b/5

saru zernih taş “Arsenik
madeni ile kükürt
karışımı, sarı renkli bir
madde” 87a/12

saykalî “Parlak ayna gibi
içinde yüz gözüken
zümrüt” 49b/13

sebec (şebe, şebah) “Siyah
renkli, şeffaf, çabuk kırılır
bir taş” 7b/7, 30a/9,
92b/1, 92b/11, 92b/11,
93a/5, 95b/5

sebz-âb “Suyu biraz yeşil
ile biraz sarıdan oluşan
inci” 14b/8, 14b/12

sefid-âb “Suyu donuklukta
beyaz güle benzer bir
inci” 14b/11

sefid-reng ü zerd-bâm
“Değersiz bir firuze taşı”
74a/13

senbâzec “Elmasa benzer,
sert bir taş” 7b/3, 82b/7,
82b/8, 82b/11, 82b/13,
83a/4

seng-i mekkî “Zümrüde
benzer yeşil ve sert taş”
51b/1, 51b/3

silkî “Pancar yaprağının
rengine benzer zümrüt”
49b/4, 49b/6, 49b/12,
50b/4, 53a/1

sîm-âbî “Renginde,
suyunda ve güzelliğinde
bir damla cıvaya benzeyen
inci” 13a/6

sinnevri “Gül renginde bir
yakut” 38a/9, 38a/10

süleymânî “Değersiz bir
firuze taşı” 74a/8, 74a/10

sürh-âb “Suyu biraz sarı ile
daha çok kıızıdan oluşan
bir inci” 14b/6

şâ’irî (şâ’ir) “1. Şeklen
arpaya benzer bir inci” 2.
Üzerine arpaya benzer bir
inci daha bitişmiş olan
inci” 16a/10, 16b/6

şalgamî “Sarı ve kıızıdan
mürekkep bitki renginde
bir inci” 14b/4, 14b/8

şâzene “Kan taşı” 83b/12

şeder “Delinmiş inci”
11a/10

şem’î “Rengi mum gibi sarı
ile yeşilden mürekkep
bir inci” 13b/1, 14b/10,
24a/9

şemsü’r-rutabâ “Bir
benefş taşı türü” 61a/13,
61b/13, 62a/2

şîr-bâm (I) “Değersiz bir
firuze taşı” 74a/8, 76a/4

şîr-bâm (II) “Süt gibi beyaz,
sulu ve saf inci” 12b/6

şîrîn “Saf dehne” 84b/1

talh “Donuk dehne” 84b/1

talk “Çiye benzer rutubetin
üst üste yağarak meydana
getirdiği katı bir taş” 48/3

tarminon “Çitlembik
ağacının yeşiline benzer
bir yeşim türü” 95b/12

tâvûsî (I) “Beyaz ile yeşilden
mürekkep tavus renginde
bir inci” 13a/8, 24a/8

tâvûsî (II) “Tavus rengine
benzer, ezrak yakutun
bir türü” 37b/13, 38a/4,
46a/9, 46a/11

temrî (**temrî la’l**) “Hurma
rengine benzer lal”
59b/11, 60a/6, 60a/8

tîbnî (I) “Saman renginde
bir inci” 12b/12, 14b/3

tîbnî (II) “Saman rengine
benzer, değersiz yakut”
37b/10

tûme “Delinmemiş inci”
11a/12

turuncî (I) “Ortası kalın
ve iki tarafı ince inci”
15b/12

turuncî (II) “Turunç
rengine benzer yakut”
37b/7, 37b/9

‘unnâbî “Hünnap
renginde, kızıl lal türü”
58a/7, 59b/10

‘uyûn “Yuvarlak inci”
15a/13

verd “Büyük taneli inci”
11b/2

verdî (I) “Kızıl gül rengine
benzer yakut” 36b/7,
36b/8, 46a/9

verdî (II) “Sarı ile kıızıdan
mürekkep gül rengine
benzer bir inci” 13a/2

versî “Kızıl yakutun
değersiz bir türü” 36b/3

vestehtûr “Türklerin cez
taşına verdikleri ad”
77b/13

yâkût “Çeşitli renklerde
kıymetli bir taş” 7a/3,
31b/5, 31b/6, 32a/10,
32a/11, 32b/7, 32b/9,
33a/10, 33a/11, 33a/13,
33b/3, 33b/8, 33b/10,
34b/11, 34b/13, 35a/5,
35a/7, 35a/8, 35a/9,
35b/4, 35b/6, 35b/7,
35b/8, 36a/4, 36a/9,
36b/8, 36b/9, 37a/3,
37a/4, 37a/6, 37a/7,
38a/12, 38b/3, 38b/4,
38b/5, 38b/6, 38b/8,
38b/10, 38b/11, 38/12,
38b/13, 39a/3, 39a/5,
39a/7, 39a/8, 39a/9,
39b/1, 39b/2, 39b/5,
39b/7, 39b/10, 39b/11,
40a/2, 40a/3, 40a/11,
40a/13, 40b/1, 40b/4,
40b/5, 40b/11, 41a/2,
42a/6, 42a/7, 42a/11,
42a/13, 42b/8, 43b/1,
43b/13, 44a/1, 44a/3,
44a/7, 44b/3, 44b/4,
45a/4, 46b/2, 46b/4,
47a/4, 47b/4, 47b/5,

48a/8, 48a/10, 55b/8,
55b/10, 56a/2, 56b/12,
57a/1, 59a/9, 60b/1,
61a/4, 61a/10, 61a/11,
62a/10, 63b/3, 63b/4,
63b/5, 64b/7, 66b/9,
67b/8, 67b/9, 67b/10,
68a/5, 79a/8, 79a/9,
84b/4, 87b/12, 96b/12,
97b/8, 97b/9, 97b/10

yasb (yasf) “Bazılarına
göre yeşim taşı, bazılarına
göre zümrüde benzer bir
taş” 7b/11, 51b/9, 95a/5,
96a/13

yeşil la'l “Yeşil renkli lal”
58b/3, 58b/9-10, 60a/1

yeşil yâkût “Yeşil renkli
yakut” 51b/9-10

yeşil yeşim “Yeşil renkli
yeşim” 51b/9

yeşil zümürred “Yeşil
renkli zümrüt” 49a/9

yeşm “Kimilerine göre
dehne veya dehnenin
kötüsü, kimilerine göre
gümüş madeninden
çıkarılan bir taş” 7b/10,
95a/5, 95a/6, 95a/7,

95a/8, 95a/9, 95a/10,
95a/12, 95b/1, 95b/2,
95b/4, 95b/5, 95b/8,
95b/10, 96a/3, 96a/6,
96a/10, 96a/12

zâc-ı kirmânî “Göztaşı”
87a/12-13

za’ferânî “Safran rengine
benzer, sarı yakut türü”
37b/6, 37b/7

zeberced “Yeşil renkli
değerli bir taş” 7a/5,
47a/10, 47a/11, 47a/12,
47b/2, 54a/7, 54a/9,
54b/3, 54b/4, 54b/6,
54b/7, 54b/9, 54b/10,
55a/1, 55a/2, 55a/3,
55a/4, 55a/7, 55a/13,
55b/1, 57a/12, 84a/8,
95b/8, 95b/9,

zerd-âb “Sarı ile kııldan
mürekkep bitki rengine
bir inci” 14b/4

zer-ender-zer “Öküzün
veya ineğin ödünden
çıkarılan bir panzehir”
71b/12

zerhûn “İçinde sarı
noktalar bulunan firuze
taşı” 74a/9, 74a/12

zeytî “Sarımsı renkte
elmas” 65a/6

zeytûnî(I) “1. Zeytin
rengine inci. 2. Ortası
yoğun, iki tarafı ince inci”
13b/4, 13b/5, 15b/9,
24a/10

zeytûnî (zeytî yâkût) (II)
“Zeytin rengine benzer
yakut” 38a/8, 46b/8

zîbak “Cıva” 83b/9,
83b/10

**zulmânî (zulmânî
zümürüd)** “İskender’in
çıkardığı bir zümrüt” 50a/1,
50b/3, 52b/12-13, 53a/2

**zübâbî (zübâbî
zümürüd)** “Rengi yeşil
sineğe benzer bir zümrüt”
49a/9, 49b/3, 49b/9,
49b/13, 50b/3, 50b/12,
51a/1, 51a/2, 51a/6,
52b/9, 52b/10, 53a/3,
53b/10, 53b/12, 54a/1,
54a/6, 84b/9-10

zücâc-ı fir’avnî “Zümrüte
benzer, yeşil renkli sert
bir taş” 41a/11, 41b/7-8,
51b/4-5, 65a/5

zü'l-hâl “Suyu yerinde sabit
ve kalıcı inci” 15a/8

zümürred “Yeşil renkli
değerli bir taş” 7a/4,
35b/8, 41a/7, 41b/2,
47a/7, 47a/8, 47a/10,
47a/11, 47a/13, 47b/1,
47b/2, 47b/3, 48a/7,
48a/8, 48a/12, 48a/13,
48b/2, 48b/7, 48b/9,
48b/10, 48b/12, 48b/13,
49a/5, 49a/6, 49a/7,
49a/8, 49a/11, 49b/8,
49b/11, 50a/1, 50a/2,
50a/3, 50a/10, 50a/12,
50b/1, 50b/2, 50b/6,
50b/7, 50b/9, 50b/10,
51a/4, 51a/9, 51a/10,
51a/11, 51b/2, 51b/5,
51b/8, 51b/11, 51b/13,
52a/2, 52a/4, 52a/9,
52a/12, 52b/4, 52b/6,
52b/7, 52b/9, 52b/10,
53a/3, 53a/4, 53a/11,
53b/4, 53b/6, 53b/8,
54a/5, 54a/9, 54b/4,
54b/6, 54b/7, 57a/12,
58b/3, 58b/9, 58b/10,
69b/2, 98a/5

zünârî “Ortasında
bağlanmış kemere benzer
bir çizgi görünen inci”
24a/11

KİŞİ ADLARI DİZİNİ

'Acem "İranlı, İranlılar"
47a/11, 57b/2, 62a/4,
75b/1

Adem aleyhisselâm 34a/1,
34a/3

Ahmed bin Ebi Hâlid
91b/3-4

'Arab 47a/11

Aristetâlîs (Râstetâlîs)
8a/5, 9a/12, 28a/8, 28b/9,
42b/5, 50b/8-9, 52a/2,
66a/6, 69b/11-12, 70b/10,
75a/7, 75a/8, 79b/6,
81a/5, 82a/1, 83b/1,
90b/3, 92b/6, 99b-1

Belînâs (Belînos, Hakîm
Belînâs) 8a/4, 9a/5,
9a/11, 31b/8, 33a/9,
47b/3, 48a/7, 55b/5-6,
61a/5, 63b/9, 67b/8,
67b/12, 83b/7, 96b/12

Câlinos 48a/7

Cemâlî 43b/1
(Ferahnâme 43b/1),
51b/13, 52b/5, 77a/4

Disgoridos (Diskoridos)
80b/12, 86a/4, 86a/7,
91a/11, 95b/7

Ebu İshâk 73b/13

Ebû Reyhân 24b/2, 25a/1,
36a/12, 41a/4, 46a/1,
46b/11,

Gâfîkî 95a/5, 98b/6

Hâce (Hâce Nâsır-i Tûsî)
9b/12, 11b/11, 13b/9,
16b/13, 17a/13, 20a/1,
20b/9, 23b/7, 25a/1,
29a/5, 35a/9, 36a/9,
36a/12, 36b/9, 36b/10,
37a/12, 41a/4, 42a/9,
42b/12, 44a/1, 45a/1,
46b/11, 47a/11, 49b/11,
50b/10, 52b/13, 53a/4,
53b/3, 56a/3, 57a/10,
57b/9, 58b/4, 59a/11,
60b/3, 62b/6, 63a/8,
65a/3, 66b/5, 67a/1,
70a/2, 73b/6, 74b/5,
75b/10, 77a/8, 78b/6,
80b/3, 81a/1, 81a/12,
82b/1, 84a/7, 93a/11,
95b/1, 96a/2, 97b/7,
98a/8, 99a/2, 99a/12

Hakîm Amanos 78b/13

Hakîm Rûstîn 66a/13

Hakîm Ya'kûb 66b/11

Hindîler 42b/7, 42b/9,
49a/6, 65b/5

Horasanîler 36b/1

‘Irâkîler 36b/1

İbni Baytâr 85b/6

İbni Mâse 28b/5, 92a/1

İbni Zühre 28a/6

İshak bin İmrân (İshâk)

27b/2, 27b/12, 74a/5,
84a/6, 85a/1, 99a/5

İskender (Sikender)

43a/9, 50a/2, 54b/13,
75a/7, 83a/2

Keyhüsrev 43a/13

Mâlikî 86a/7, 92a/6,

94b/12, 98b/12, 99b/2

Mes’ûdî 9b/4

Mısırîler 71b/10

Muhammed bin Mahmûd

5b/5

Muhammed bin

Zekeriyyâ 27b/4, 50b/7

Mu’izzüddîn 48b/12

Rûmîler 37a/5, 50a/3

Selçukîler 74b/1

Sultan Alparslan 74b/1-2

Sultân Celâleddîn 57a/4

Şemseddîn-i Belhî (Belhî,

Şemseddîn) 36a/10-11,

43a/7, 43b/3-4, 43b/11,

50b/2, 50b/12, 52b/12,

60a/2

Şerîf-i Cevherî 42b/7

Şeyh 39a/8, 91a/11, 92a/6,

98b/10

Temîmî 94a/3 94b/5,

98b/4

Tîgâşî (Ahmed bin Yûsuf

Tîgâşî) 10b/1, 25a/4,

29b/4, 33b/3, 36b/1,

36b/10, 37a/6, 38b/6,

43b/6, 44b/5, 46a/12,

47a/13, 47b/3, 48a/12,

49a/8, 51a/2, 52b/9,

53a/3, 53a/11, 53b/10,

54a/8, 54b/8, 57b/10,

60a/9, 61b/8, 62b/9,

64b/6, 65a/8, 68a/3,

69b/13, 70a/9, 70b/6,

72b/12, 74b/8, 76a/6,

78a/11, 79b/12, 87a/8,

90a/8, 90b/7, 93a/8,

93b/2, 95a/9, 96a/2,

96a/13, 97b/10

Türk 77b/12

Yahudîler 37a/5

Yuha bin Mâse 64b/8-9

Yunan 8a/4

Yunanîler 95b/9

YER ADLARI DİZİNİ

'Acem vilayeti 68b/12

'Aden 10a/9, 25a/5, 78b/10

Afrika 92a/9

Afrika Denizi 90b/11

Akkaş 95b/2

Almut 70a/2

'Arab "Arabistan" 49b/8,
84b/3, 97a/13

Bağdâd 21a/10, 46b/1,
66b/13, 73a/8

Bahîrân 33b/5, 33b/6,
62b/4, 62b/8

Bahreyn Denizi 10a/6,
10a/8

Basra 76a/13

Bedahşân 56a/4, 56a/6,
56a/8, 62b/7, 86a/11

Benî Süleym 84b/3

Berber vilayeti 76a/8

Berrü'l-'abbâs 57a/7

Besan 73b/7, 73b/8

Buhâr 35a/10

Cebelü'l-Berk 35b/1

Çin 43a/9, 57a/7, 69b/9,

70b/4, 78b/10, 82b/13,
83a/1, 95a/13, 95b/1,
98a/8

Endülis 98b/9

Ermeniyye 86a/13

Fâris "İran" 10a/5, 70b/4,
74b/2, 86a/13

Fireng Denizi 90b/11

Gazne 97a/6, 97a/11

Gaznîn 73b/11, 95a/10,
95a/11

Hadîd Girân 35a/13

Hark Cezîresi 10a/4, 10a/5

Hicâz 10a/9, 49b/8,
79b/13

Hilân 56a/8, 56a/9,
56a/12, 86a/10

Hind "Hindistan" 25a/5,
65a/11

Hindûstân 35a/9, 62a/5,
64b/9, 68a/3, 68b/4,
76a/13, 82b/12, 92b/4,
97a/3, 98b/5

Hindûstân Denizi 80a/2

Hitân 86a/12

Horasan 73b/7

Hûr 35a/12

‘Irâk74b/4
 İbni Ömer Ceziresi 69a/6
 İlak73b/11,
 İskenderiyye 54b/12,
 92a/12, 98b/6
 İstahr74b/2
 İsvân48a/13
 Karataş 95b/3
 Kar’-ı Kârî 49a/2
 Kâşgar95a/9, 97a/5
 Kerek94b/2
 Keşmir97a/11
 Kirmân84b/3
 Kîş Denizi 10a/6, 10a/8
 Kulzüm Denizi 10a/9,
 79b/12
 Kûs48b/12
 Magrib76a/8, 76a/13,
 92a/10, 98b/5, 98b/9
 Magrib Denizi 99a/3
 Mazenderan Denizi 99a/3
 Medîne 93b/1
 Mekke 25a/5
 Mersâ’l-cezr 90b/10,
 90b/12
 Mısır10a/12, 25a/5, 35a/6,

46b/1, 48a/13, 69b/3,
 84b/2, 85a/10, 94b/3,
 95a/3, 98a/1
 Musul69a/6
 Nişâbûr73b/8, 73b/9,
 73b/12
 Râhûn33b/9, 34b/1,
 34b/2, 34b/11, 34b/13,
 35a/11, 62b/4, 62b/7,
 64b/6, 64b/7
 Rûm“Anadolu” 98b/7
 Rûmiye Denizi 76a/12
 Rus“Rusya” 98b/7
 Safrâ 93a/13
 Sahrab 10a/9
 Sahrat 25a/5
 Saklab 98b/7
 San’a76b/5
 Savadan48b/1
 Serendîb 35a/12, 97a/4
 Serendîb Cezîresi 33b/4
 82b/12-13
 Serendîb Denizi 10a/7
 Seylân35a/10
 Sıgat69b/5
 Süleymânî 57a/7
 Şâm25a/5

Şeknân Tagı 56a/9,

57a/5

Şende49a/1

Şîrâz21a/10

Taberistan 86a/12

Tekâpû49a/2

Tenâhum-ı Sîn 57a/8

Trablus98b/6

Tuhum48b/1,

Turâ35a/6

Tûs73b/8

Tübüt73b/10

Tümkân86a/11

Türkistan 73b/10, 84b/3,
95a/11, 96a/7

Uroma90b/11

Ükrân86a/11

Ümendürî 35a/11

Üstüvâ48b/13

Vâdiü's-şât (Vâdiü's-şâd)

49a/3

Yemen10a/9, 78b/10,
79b/13, 96a/13

Yemen San'ası 76a/12,
76/1, 76b/2, 80a/1

Yunan Denizi 35b/9

